

RECENZE

Kniha o paliči knih?

Kateřina Bobková-Valentová — Miloš Sládek — Martin Svatoš (edd.): *Krátké věčného spasení upamatování. K životu a době jezuity Antonína Koniáše*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2013. 196 stran.

Zhruba po 200 let jsme byli přesvědčováni, že páter Antonín Koniáš byl „paličem českých knih“, a tedy personou pro osudy naší kultury zhoubnou. Ideologická proměna v závěru 20. století poskytla prostor pro boření mýtů, zvláště těch, jež byly budovány minulým režimem. I osobnost Koniáše měla být tehdy „očišťena“, respektive „pochopena“. I v jiných ohledech problematická kniha Jiřího Bílého *Jezuíta Antonín Koniáš* s podtitulem *Osobnost a doba*, jež vyšla roku 1996, tak činila snad až s nadměrným nasazením a s odstupem doby se její „pochopení“ Koniáše zdá přehnané. Již tehdy a dále na začátku nového tisíciletí však vznikala též řada studií, které se snažily zapáleného pátera zachytit s patřičnou objektivností moderní historie. A je příjemným zjištěním, že tyto snahy byly letos do jisté míry zúročeny a završeny vydáním monografie věnované fenoménu „Koniáš“ v širším kontextu jednotlivých období (plurál je na místě, neboť i „druhý život“ tohoto jezuity již zasluhuje vědeckou reflexi). Nahlížen byl z mnoha úhlů badatelského zájmu (zejména církevních a literárních dějin, dále očima regionální historie, dějin umění i filmové vědy), což jistě předkládané publikaci přidává na váze.

Monografie byla nazvána (jak je v dnešním odborném diskurzu už téměř zvykem) vybraným spojením z dobové literatury jako *Krátké věčného spasení upamatování*. Označení je jistě v souladu s diskutovanými jevy barokní doby, ovšem mohou z něj vyplynout též další podtexty, od hravého toposu skromnosti až po vážný zájem o pravdu podávanou čtenářům (vytknout bychom však mohli jistou jazykovou kostrbatost a nesnadnou zapamatovatelnost názvu, které mohou působit potíže). Podtitul *K životu a době jezuity Antonína Koniáše* bychom si neměli vykládat jako snahu autorů monografie o prezentaci Koniášova života in genere. Zaměřují se totiž téměř výhradně na jeho misijní působení a skutečnosti s tím související. Životopisné údaje se dokonce ocitají pouze stručně v poznámce pod čarou na s. 18. Ostatně, to málo informací, které o Koniášově osobě mimo misie máme (včetně na první pohled paradoxního původu „paliče knih“ v rodině knihtiskaře), bylo již postiženo Bílého knihou. Nově vydaná publikace si tedy zajisté nekladla jakékoli nároky na biografičnost.

O to více je třeba zdůraznit zasazení do kontextu dobových praktik. Na mnoha místech sledování Koniáše přerůstá v zachycení typického misionáře 18. století a čtenáři se tak otevírá každodenní život barokních misíí po všech stránkách. To je případ zejména dvou prvních studií (pomineme-li krátký dobový vhléd od Jiřího Mikulce). Text Martina Svatoše nazvaný „Zde byly jeho Indie“ je věnován jak obecným otázkám misijní činnosti v českých zemích první poloviny 18. století, tak konkrétněji počínání Koniáše při působení v rámci českých kajících misíí, jichž se účastnil v letech 1734–1757 (účast v moravské misii od roku 1758 není předmětem badatelského zájmu). Svatoš zde bohatě využil své dřívější studie, které spolu s nově nabytými informacemi z archivních zdrojů vydaly na bohatý souhrnný přehled podávající konzistentní a přesvědčivý obraz misijní činnosti jezuitského řádu.

Především dosud nevytěžené archivní materiály, zejména korespondenci mezi generálem a misionáři, případně provinciálem, uložené v Archivum Romanum Societatis Iesu, využila pro svou studii „Ti, co chodili s Koniášem“ Kateřina Bobková-Valentová. Někdy až detailní zachycení vývoje Koniášovy misijní činnosti se zabírá mj. sporem se spolubratrem Glitschem, na jehož příkladu je možno vytušit onen „neuralgický bod“ Koniášovy osobnosti, který jistě souvisel i s masovými autodafé, jež ho tolik „proslavila“, a to přílišná horlivost a posedlost řádem. Toto rigidní počínání vedlo v historii církve nejednu osobnost k vyvolávání někdy malicherných konfliktů a následně ke sporům se svými nadřízenými (kromě Koniáše jmenujme např. moravského Jana Sarkandra). Bobková-Valentová jako přílohu ke své studii přináší též přehled kajících misionářů dle výročních katalogů české provincie, do něž pojímá i moravskou misijní skupinu, třebaže Koniášovým působením v této historické zemi se nezabývá a čtenáře odkazuje na zmínku ve třetím dílu Kroessových dějin české provincie jezuitů, vydaném v loňském roce. Přesto musíme litovat, že Koniášovo moravské působení není v předkládané monografii s důkladností vlastní studiím Svatoše a Bobkové-Valentové pojednáno.

Následující text „Misionáři na Prachaticku v polovině 18. století“ Pavly Stuchlé zůstává u tématu misijní činnosti, ale orientuje se na její zachycení v rámci regionu, čemuž odpovídá i pramenná základna (církvní i světské fondy okresních a oblastních archivů). Ačkoli studie přináší četné informace o konkrétních podmínkách konání misíí (zvláště přínosná je v zachycení technických a hospodářských záležitostí), samotnému působení Koniáše na Prachaticku se věnuje málo.

Literárněhistorickou část otevírá opět příspěvek Martina Svatoše, pojmenovaný tentokrát poněkud zastřenou metaforou „Poslední Kristův pohled na kříži aneb Koniášův pohled na knihy“. Svatoš v úvodu připomíná důležitost knihy pro raněnovověkého člověka vůbec i zásadní význam tohoto média v rámci konfesionalizace. Optikou tohoto faktu musíme nazírat veškeré diskutované dění počínaje otázkami cenzury a perzekucí tajných evangelíků až

po konkrétní vztah Koniáše a jím pronásledovaných ke knize, z něž plynuly vášně na obou stranách a vrcholily často nasazením holého života i snahou o vymýcení jinověrné produkce. V Jiráskově *Temnu* (či markantněji ve stejnojmenném filmu Karla Steklého) byl Koniáš naruživým hledačem ukryté literatury, v Bílého podání zase jako kající misionář mohl přijímat pouze dobrovolně odevzdané tisky. Teprve Svatoš otevřeně deklaruje, že „v zájmu o spásu jejich duše“ činil Koniáš obojí. Své místo má v jeho studii vývoj Koniášova seznamu prohibit (známý to *Clavis* či *Klíč*) od rukopisné verze z roku 1724 po praxi intenzifikované vydání z roku 1749, ale také charakteristika příruček *Zlatá denice* (1728, rozšíření staršího Pflaumerova rozmlouvání mezi farářem a farníkem o výklady na epístoly) a *Jediná choti beránková* (1733, reakce na známé opočenské povstání harfenistů z roku 1732).

Následující tři studie se věnovaly konkrétním žánrům v rámci Koniášova díla. První z nich, o Koniášově postile *Vejtažní naučení* (1740, v pozdějších vydáních jen *Postila*), připravil Miloš Sládek. Dle jeho zjištění byl Koniáš homiletikem blízkým lidu. Jeho postila je podobně jako Šteyerova formálně prostá, využívá staré metody homilie (postupného výkladu evangelijního úryvku), nedbá o příkrasy a v jejím závěru bývá téměř pravidlem exemplum. Důležité je morální zaměření většiny textů (a to i svátečních kázání), z čehož Sládek usuzuje, že může jít přímo o kázání užívaná Koniášem při kajících misiích. Zvláštní zmínku si zaslouží poukaz na Koniášovo pojetí Božího slova, které je na rozdíl od Kristova těla rozséváno bez omezení (opět doklad dobového významu slova, které mohlo podle tehdejších činitelů snadno prospívat i snadno škodit).

Příspěvek Marie Škarpové se obrací ke Koniášovu hymnografickému počínu, *Citáře Nového zákona*, respektive jejímu prvnímu vydání z roku 1727. *Citara* podobně jako velká část dalších „lidových“ zpěvníků (např. Šteyerův kancionál či *Písně roční*) představuje ryze editorský (autorsky nepůvodní) počín, který se však vlivem mnoha dalších (často upravovaných) vydání mezi lidmi rozšířil a představuje tak knihu s kontinuální recepcí hluboko do 19. století (Škarpová zmiňuje nad rámec starých tisků vydání z let 1808, 1820 a 1848). Už to je pozoruhodná skutečnost, vezmeme-li v úvahu, že jde o dobu, jejíž vůdčí duchové Koniáše jako člověka odsoudili. Na základě čistě mechanického (pouze redukcujícího) přejímání z Božanova kancionálu a absolutního nezájmu o hudební složku písní usuzuje Škarpová, že Koniáš chtěl především co nejrychleji poskytnout náhradu za rozšířené evangelické zpěvníky (srov. název evokující luteránskou *Citharu sanctorum*). Škarpová však nastínila také funkční odlišnost pramene (Božanova *Slavička rájského*) a odvozeného útvaru (*Citary Nového zákona*) — z hudebně propracovaného kancionálu foliového formátu pro kůry se stal osmerkový tisk (tedy kapesní formát) pro hudebně nevzdělaného člověka. Otevřená zůstává redakce dalších vydání *Citary*, kterou podle Škarpové nemusel provádět sám Koniáš, neboť způsob práce se

v nich proměňuje směrem k precizaci (zde však mohly roli sehrát i získané zkušenosti z praxe a více času na vylepšování, který v případě prvního vydání chyběl). Důležitou složkou předložené studie je také studium recepce a přijetí Koniášova zpěvníku v následujících 200 letech, které dokládá, jak silně (a přitom nesmyslně) ovlivňovala špatná pověst Koniáše „odborné“ soudy o jeho „literární“ práci. Jako přílohu svého článku Škarpová dodala písňový rejstřík prvního vydání *Citary* s uvedením zdrojů jednotlivých písní.

Pendant ke studii o českém zpěvníku představuje příspěvek Jana Kvapila věnovaný Koniášovu německému kancionálu *Lob-klingende Harffe* (1730). Ten má s českým zpěvníkem leccos společného — ani zde se u žádné z písní neočekává Koniášovo autorství, název je opět aluzí na pietistické zpěvníky, zmiňující často harfu Davidovu (srov. v podstatě souběžně vznikající *Harfu novou* Jana Liberdy), oba zpěvníky mají podobně konceptuálně laděný úvod, také *Lob-klingende Harffe* sloužila misijním potřebám (z toho plyne i všeobecné zaměření a nenáročnost), zájem o hudební složku je pramalý (odkazy na známé melodie). Kvapil však dokládá i podstatné odlišnosti německého kancionálu — je pramenně mnohem bohatší (přetiskuje četné písně z dobové letákové produkce, která se do českého zpěvníku dostává ve větší míře teprve v dalších vydáních, ale také v německé hymnografii snad poprvé texty Paula Gerhardta, ovšem v cenzurované verzi) a rozsáhlejší (kolem 600 písní na 912 stranách, což nemá mezi tehdy užívanými německými kancionály obdobu).

Poslední dvě studie knihy se zabírají výhradně oním „druhým životem“ pátera Koniáše, a to v obou případech ve 20. století. Hana Klínková přispěla studií váchalovskou. Váchalův kladný a inspirující vztah k baroknímu umění byl předestřen již několika studii a expresivní, efektní podobizna Koniáše patří k jeho předním, nejznámějším dílům. Klínková dokládá specifický vztah Váchala k jezuitskému paterovi (stojící podle ní na obdivu k jeho moci a síle) nejen hodnověrnými informacemi z umělcova života (v knihovně měl všechny známé Koniášovy tisky, vlastními nápěvy ozdobil některé písně *Citary*, jež uměl zpaměti), ale také analýzou Váchalem zhotoveného exempláře 3 písní o posledních věcech člověka, které měl zprvu v souhlasu se staršími literárními historiky za vlastní výtvar Koniáše (autorčina domněnka, že se Váchal zřejmě nikdy o tomto omylu nedověděl, se nezdá pravděpodobná, uvážíme-li, že se věnoval baroku též odborně ve svých přednáškách a Vašica na tuto skutečnost upozornil již ve třicátých letech). Klínková rozebírá stránku textovou (zde je nutné zmínit specifika Váchalovy transkripce, která svědčí o ryze uměleckém přístupu, těšícím se z nezvyklých barokních výrazů, gramatických poklesků i grafického vzezření některých pouze transliterovaných slov) a samozřejmě i stránku obrazovou, třebaže některé interpretace mohou působit až naivně komicky (např. na s. 112). To ale v souvislosti s Váchalem může mít své opodstatnění, stejně jako jistá chaotičnost podávaných informací. Ostatně právě Váchalův expresivní proud a svébytný humor, které

určují jeho snad neznámější dílo *Krvavý román*, představují zjevné zrcadlení gestiky barokního textu.

Podobně sugestivně jako Váchal, avšak ze zcela jiných pohnutek, a navíc jednoznačně negativně, zobrazuje Koniáše film *Temno* Karla Steklého z roku 1950, který je předmětem badatelského zájmu Petra Kopal. Závěrečný příspěvek předkládané knihy přesvědčivě kreslí obraz ideologické manipulace s českou historií po únoru 1948, jejíž vinou byl do jisté míry jako autor historických próz zdiskreditován Alois Jirásek, třebaže tzv. jiráskovská akce Zdeňka Nejedlého byla ve skutečnosti autorovou reinterpretací. Vliv autorů 19. století na utváření pozdějšího obrazu doby „temna“ (národního mýtu) samozřejmě nelze pominout, ale je zřejmé, že právě masmédiá poválečného období petrifikovala ideologická klišé a předsudky vůči baroku (např. spojení „páter Koniáš, ten palič českých knih“, které zvolil Kopal také za titul své studie, se stalo až jakýmsi epiteton constans). Kopalova analýza odhalila také zajímavé intermediální vztahy (filmové obrazy jsou do značné míry citacemi ilustrací Jiráskovy knihy od Adolfa Kašpara) a objasnila, proč se Steklého film, na začátku padesátých let zřejmě velmi populární, stal později téměř nereprizovaným, nevhodným materiálem (ač je rozložení sympatií ve filmu černobílé a ve své době jednoznačně pasovalo církev na nežádoucí přežitek feudalismu, v šedesátých letech se stal tento obraz dvousečným podobenstvím, do něž si mohl divák promítnout útlak současného režimu, vedoucí k disentu a emigraci).

Jde-li o skutečnosti, jež považujeme v nové koniášovské publikaci za problematické, týkají se všechny více či méně otázky dnes v badatelských kruzích aktuální — co je to vlastně kolektivní monografie a jaké náležitosti by měla splňovat? Je samozřejmé, že kolektivní dílo je už z principu tohoto označení vystaveno nebezpečí stylové nejednotnosti, která může přerůst až do kompozičního nepoměru jednotlivých částí knihy. Proto je práce redaktora (případně redaktorů, jako je tomu v případě této knihy) základem úspěšného výsledku. Konečně je nezbytná také disciplinace všech zúčastněných. Je-li autor stati poctěn možností publikovat v dané monografii, měl by na požadavky redaktora alespoň v míře kompromisu přistoupit. Vraťme se však k záležitostem konkrétních textů.

Krátké věčné spásení upamatování obsahuje převážně poctivě připravené studie přibližně stejného rozsahu. Zřetelně však z této skupiny vystupují dva zapojené texty, jež jsou oproti ostatním podstatně kratší, a to úvodní nastínění náboženských poměrů Jiřího Mikulce a stat Jana Kvapila o německém zpěvníku. V žádném případě nechceme naznačit, že by tyto texty nebyly kvalitní, ovšem oběma k naplnění představy regulérní kapitoly kolektivní monografie něco schází, a projevilo se to jejich délkou. V případě Mikulcovy studie bychom ocenili širší záběr jeho dobového náhledu. Sledované období přece charakterizuje více společenských aspektů, které měly na náboženskou

situaci vliv a mohly být pojednány. V celé knize je např. jen letmo zmíněna skutečnost, že nový rozvoj cenzury ve dvacátých letech 18. století byl namířen nejen proti tajnému nekatolictví, ale též k omezení pověřivosti lidových mas, které setrvaly na praktikách souvisejících např. s vírou v magickou moc čísel a drahých kamenů (v případě německého etnika také místy přezívání víry v čarodějnice a projevy vampyrismu). Bylo by jistě vhodné nastínit např. vztah Koniáše k pověřivým tiskům či přímo k populárním modlitebním knihám kapucína Martina z Kochemu, který paradoxně jezuitu podezíranou metaforiku hojně využíval. Zajímavé by bylo sledovat i vývoj nakládání s jinověrnými knihami v průběhu rekatolizace obecně. Pálení knih např. patřilo v první polovině 17. století k běžným praktikám františkánských řádů, avšak pro dobu pozdější, zvláště 18. století, již nemáme v jejich rámci žádné doklady o podobném počínání, naopak se šíří zmínky o zvláštních odděleních řádových knihoven, kde jsou nevhodné knihy uchovávány pod zámek (srov. článek Matyáše Franciszka Bajgera „Jak františkánské řády v českých zemích nakládaly s církevně zakázanými knihami“, otištěný ve sborníku ze 17. odborné konference v Olomouci z listopadu 2008 *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, Olomouc 2009). Samostatnou otázkou je, zda nemohlo v posílení cenzury sehrát roli i zvýšené sebevědomí státu po porážce Turků Evženem Savojským v roce 1716. Je pravdou, že zapojení předestřených či podobných otázek do textu Jiřího Mikulce by výrazně pozměnilo jeho charakter. Nicméně se domníváme, že jeho otištěná stručná podoba mohla fungovat spíše jako „Úvod“ než jako regulérní kapitola.

V poněkud jiné situaci je příspěvek Jana Kvapila. Uznáváme, že Kvapil má dar zkratky, který by mnozí badatelé při psaní svých textů jistě ocenili, tudíž je přínos jeho studie do jisté míry souměřitelný s mnohem delší studií Marie Škarpové, která jeho příspěvku předchází. Na druhou stranu omezením textu vypadly i mnohé konkrétní příklady odkazovaných jevů, jež bývají někdy jen nastíněny, a tak musíme autorovi důvěřovat, že jsou jeho závěry skutečně oprávněné (vhodný by možná byl obdobný rejstřík písní, jaký připravila v příloze Škarpová). Především nám však vadí Kvapilova „skromnost“ v úvodu jeho studie, kde nám sděluje, že Koniášova *Harfa* je natolik mnohovrstevnatým textem, že si budeme „na její definitivní rozklíčování muset ještě počkat“. V tuto chvíli nás napadá: kolik odborných textů se již s tímto zpěvníkem střetlo, a pořád musíme čekat, kdy germanisté dospějí k jeho definitivní interpretaci! Kéž by takovou už konečně přinesla předložená kniha.

Otázka nepatřičné skromnosti provází i další výhradu. Kolektivní monografie by měla přinášet pokud možno úplný stav poznání v daném okamžiku. Označovat tedy příspěvek v podtitulu spojením „poznámka k...“ nám pro takový druh publikace přijde krajně nevhodný, navíc nemístný, jde-li ve skutečnosti o obsáhlou analýzu (studie Sládka a Škarpové).

Slabým místem knihy je obrazová příloha. Kniha je tištěna na papíře, který umožnil poměrně kvalitní barevné reprodukce. Možnost ilustrovat svůj text však využily bohatě pouze poslední dva příspěvky (nepočítáme-li úvodní obrázek a jednu ilustraci ve Svatošově studii). Je nám jasné, že literárněhistorické studie se většinou omezi na fotografii titulu rozebíraného tisku (třebaže např. snímek Koniášovy *Citary* položené vedle Božanova *Slavička* by skvěle dokumentoval Škarpovou vysvětlené funkční rozdíly), ale např. u příspěvků věnovaných misíím bychom ilustrační složku pro lepší představu dobových reálií jistě ocenili.

Proti jednotné koncepci hřeší také esejistické prvky v úvodních částech některých studií (Sládkovo oslovení čtenáře či nevhodný úvod Stuchlé v duchu misijní knihy 18. století), které jsou přípustné u samostatných článků ve sbornících, méně už v kolektivní monografii (pokud se tohoto stylu nadrží všechny příspěvky). Sjednocení by si zasloužily transkripční zásady (např. „Tybély“ Škarpové a „Tibély“ Kvapila). Za nevhodné považujeme užívání jména známého kazatele v podobě „Bílovský“ i mimo citace starších studií, na jehož nesprávnost upozorňoval už Vašica.

I přes zmíněné výhrady, týkající se především koncepce knihy jako celku, se domníváme, že je nově vydaná koniášovská publikace cenným přínosem k poznání historie, kultury a literatury 18. století i recepce tohoto období v pozdějším vývoji. Texty všech autorů jsou i bez ohledu na naše připomínky zpracovány velmi kvalitně a dávají čtenáři klíč k dosud nejasným končinám jeho poznání. Lze říci, že „mýtus Koniáš“ konečně padl a v předkládaných textech před námi stojí skutečný člověk 18. století se svými ctnostmi i nešvary. Nezbývá než doufat, že předložená kniha bude působit na své čtenáře inspirativně, a podnítí tak další studium otázek, na něž dosud neumíme s jistotou odpovědět.

Jakub Ivánek

V labyrintu struktur a funkcí Herty Schmidové

Herta Schmidová: *Struktury a funkce*. Praha, Karolinum 2011. 432 stran.

V roce 2011 vydalo nakladatelství Karolinum pod názvem *Struktury a funkce* obsáhlý soubor studií německé teoretičky Herty Schmidové, které vznikaly v rozmezí dvaceti let; konkrétně mezi lety 1989–2009. Dramaturgie svazku, kterou v závěrečné poznámce osvětlují jeho editoři Aleš Haman a Radim Kopáč, se řídí ohledem na českého čtenáře, jemuž se tak konečně dostává do rukou první ucelený výbor z vědeckých prací této německé badatelky. Z rozsáhlého díla Herty Schmidové se proto do knihy dostaly především studie